

УДК 347.211(477)

В. ДУМА, ад'юнкт кафедри теорії держави і права Київського національного університету внутрішніх справ України
О. ЖОВНІР, помічник судді Львівського апеляційного суду

АКТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Анотація. Щодо правозастосовної діяльності органів державної влади.

Правозастосування на сучасному етапі – це здійснювана в процедурно-процесуальному порядку владно-організуюча діяльність компетентних державних органів і посадових осіб, яка полягає в індивідуалізації юридичних норм стосовно конкретних суб'єктів і конкретних життєвих випадків в акті застосування норм права.

Якщо сказати спрощено, то застосування правових норм – це ухвалення на основі норм права рішень у конкретних справах. З погляду формальної логіки це процес, який полягає у підведенні конкретного життєвого випадку під загальну правову норму, а також ухвалення на цій основі спеціального акта – акта застосування норм права.

Якщо додержання, виконання і використання пов'язані з діями громадян, громадських організацій, комерційних об'єднань (корпорацій), то застосування норм права здійснюється державними органами і посадовими особами, і тільки у певних ситуаціях – громадськими організаціями. Громадяни не можуть бути суб'єктами застосування норм права. У разі якщо державний орган передає частину своїх повноважень окремим фізичним особам, то в процесі реалізації норм права вони виступають не як фізичні особи, а як представники цього державного органу.

Застосування норм права на сучасному етапі має місце там, де адресати правових норм не можуть реалізувати свої передбачені законом права і обов'язки без посередництва компетентних органів. Можна сказати, що на певному етапі правозастосування підключається до способів безпосередньої реалізації – додержання, виконання, використання.

За загальним правилом (особливо в країнах, що належать до романо-німецького типу правових систем) основною формою реалізації права суддями та іншими посадовими особами держави вважається застосування правових норм, що містяться в законах і підзаконних нормативних актах.

Необхідність у застосуванні правових норм на сучасному етапі виникає у таких випадках:

- коли передбачені юридичними нормами права і обов'язки виникають лише після ухвалення владного рішення державного органу про наділення одних учасників правовідносин суб'єктивними юридичними правами і покладення на інших суб'єктивних юридичних обов'язків (наказ про зачислення абітурієнта до вузу);

- коли є спір про право (у майнових відносинах, при оподаткуванні) і сторони самі не можуть виробити узгоджене рішення про наявність або міру суб'єктивних прав і юридичних обов'язків (поділ майна між подружжям, вирішення спорів між учасниками цивільного договору);

- у разі правопорушень, тобто коли не виконуються обов'язки, існують перешкоди для здійснення права і необхідно вдатися до примусових заходів (наприклад, стягнення

штрафу, конфіскація майна);

- у разі необхідності офіційного встановлення наявності чи відсутності юридичних фактів або конкретних документів (установлення факту батьківства, смерті, розірвання шлюбу);

- у разі здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності органів державної влади і органів місцевого самоврядування – вирішення кадрових питань (зачислення до штату, підвищення в посаді), організація або ліквідація структурних ланок державного органу, виділення фінансів, приміщень тощо;

- при здійсненні державним органом, організацією, установою яких-небудь дій на користь конкретного громадянина або іншої особи (нагородження, присвоєння звань, почесних посад, виплата пенсії, здавання в найм жилого приміщення);

- при вирішенні питань про статус об'єднань (реєстрація уповноваженим органом громадських, некомерційних і комерційних корпорацій);

- при вирішенні організаційних питань (наприклад, постанова Верховної Ради України про порядок висвітлення роботи сесії та ін.) тощо.

Згрупувавши всі випадки застосування норм права, можна дійти висновку, що правозастосування полягає у:

- наділенні одних учасників правовідносин суб'єктивними юридичними правами і покладенні на інших суб'єктивних юридичних обов'язків;

- вирішенні спору про наявність або міру суб'єктивних юридичних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків;

- визначенні міри юридичної відповідальності правопорушника.

Ознаки застосування норм права.

1. Має владний характер, тому що це діяльність компетентного органу або посадової особи, і лише в рамках наданих йому (їй) повноважень. Серед органів, що застосовують норми права, можна виділити органи юрисдикції – суди (загальні, арбітражні тощо), адміністративні комісії та ін. Наприклад, лише в судовому порядку можливо безперечне списання (стягнення) коштів з рахунків юридичних осіб і фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності.

2. Має індивідуалізований, персоніфікований характер, тому що являє собою вирішення конкретної справи, життєвого випадку, певної правової ситуації на основі норм права. Полягає в “прикладненні” норм права до конкретної особи (персони), конкретних обставин.

3. Має процедурно-процесуальний характер, тому що являє собою офіційний порядок дій, складається з низки стадій.

4. Має творчий, інтелектуальний характер, тому що це завжди інтелектуальна діяльність. Для застосування норм права необхідно свідомо проводити низку дій.

5. Здійснюється на основі норм права.

6. Має юридично оформлений характер – завершується ухваленням спеціального акта (у більшості випадків письмового), який називається актом застосування норм права або правозастосовним актом.

7. У своїй результативній частині (правозастосовний акт) завжди відіграє роль юридичного факту, який породжує, змінює або припиняє конкретні правовідносини (наприклад, вступ до шлюбу, розлучення подружжя, усиновлення дитини).

Порядок застосування норм права може бути простим і складним. Прикладом простого Порядку (процесу) застосування норм права є застосування санкції за безквитковий проїзд у міському транспорті (пропозиція контролера сплатити штраф, одержання суми і

виписка квитанції). Інша річ – складний процес застосування норм права (наприклад, застосування Особливої частини Кримінального кодексу).

Складний порядок застосування норм права, як правило, складається з трьох стадій правозастосовної діяльності:

- 1) встановлення фактичних обставин справи;
- 2) встановлення юридичної основи справи – вибір і аналіз юридичних норм (інакше: юридична кваліфікація фактичних обставин);
- 3) вирішення справи і документальне оформлення ухваленого рішення.

Зазначені стадії є умовними, оскільки на практиці вони збігаються.

До застосування норм права застосовуються вимоги – юридичні правила (умови), за допомогою яких правозастосовний орган (суд, адміністрація державних органів та ін.) втілює в життя принципи права.

Правозастосовний орган керується такими вимогами:

1. Законності (належного додержання законних процедур):
 - а) при вирішенні справи ґрунтується на конкретній нормі права чи сукупності норм, які прямо стосуються розглянутої справи; дотримується їх точного змісту;
 - б) діє в рамках своєї компетенції; не виходить за межі повноважень, передбачених законом; у разі їх порушення несе юридичну відповідальність;
 - в) завжди застосовує правові норми, коли виникають обставини, передбачені нормою; не ухиляється від застосування норми; не припиняє дії норми з будь-якого приводу (застарілість, невідповідність місцевим умовам тощо) або під впливом особи (органу), не уповноваженої на те законом. Доки норма права не скасована, не змінена або не припинена у встановленому законом порядку, вона є обов'язковою для правозастосовного органу.
2. Обґрунтованості:
 - а) виявляє всі факти, що стосуються справи;
 - б) ретельно і неупереджено (об'єктивно) вивчає факти, визнає їх достовірними;
 - в) відкидає всі сумнівні факти і факти, що не стосуються справи.
3. Доцільності, тобто відповідності діяльності правозастосовних органів і осіб у рамках закону конкретним життєвим умовам місця і часу; обрання оптимального шляху реалізації норми в конкретній життєвій ситуації:
 - а) у межах змісту норми (яка передбачає межі в рамках одного рішення, можливість вибору між різними рішеннями, можливість застосувати норму або утриматися від її застосування) обирає рішення, яке найповніше та найправильніше відображає зміст закону;
 - б) при однаковому і неухильному виконанні юридичних розпоряджень діє ініціативно – з урахуванням місця і часу виконання, розумно розподіляє сили і засоби і т.д.;
 - в) зважає на індивідуальні особливості справи, соціальну значущість застосовуваної норми, її відповідність духу права.
4. Справедливості:
 - а) неупереджено ставиться до дослідження обставин справи, до осіб, що беруть участь у ній, до остаточного рішення;
 - б) приймає рішення, яке узгоджується з принципами моралі, загальнолюдськими цінностями, власними моральними переконаннями і моральними переконаннями суспільства в цілому.

Застосування норм права здійснюється через правозастосовний акт – це індивідуальний правовий акт волевиявлення (рішення) уповноваженого суб'єкта права (компетентного державного органу або посадової особи), що встановлює (змінює,

припиняє) на основі юридичних норм права і обов'язки учасників конкретних правовідносин або міру відповідальності конкретних осіб за вчинене ними правопорушення. У встановлених законом випадках він оформляється у вигляді письмового документа (акта-документа).

Правозастосовний акт – вирок, рішення, визначення, висновки тощо (наприклад, нарахування пенсіонеру пенсії; вирок суду в конкретній кримінальній справі) – результат вирішення юридичної справи і підсумок застосування норм права.

Серед актів застосування норм права слід розрізняти:

- основний акт, в якому виражене рішення юридичної справи в цілому;
- допоміжні акти (проміжні, додаткові, супутні), що оформляються при встановленні фактичних обставин справи, у ході судового процесу, на інших стадіях.

Ознаки акта застосування норм права такі.

1. Приймається на основі нормативно-правового акта і спирається на певну норму права, тобто є законним і обґрунтованим.

2. Виходить від компетентних органів держави в особі їх посадових осіб і являє собою категоричне, офіційно-владне, обов'язкове для виконання веління, яке охороняється примусовою силою держави.

3. Адресується чітко визначеним суб'єктам, тобто є персоніфікованим, індивідуальним.

4. Поширює норму права на конкретну юридичну ситуацію (виключається поширення на подібні випадки), вичерпує себе одноразовим застосуванням, тобто розрахований на один раз.

5. Має певну, встановлену законом форму документа (наказ, рішення, вирок, розпорядження), якщо це письмовий акт (а їх більшість). Містить чітко позначені реквізити: назву, підпис, дату. Має сувору структуру: вступну, описову, мотивувальну і результативну частини.

6. Може бути оскаржений чи опротестований ким-небудь із зацікавлених осіб.

Акт застосування норм права — найпоширеніший вид правових актів. Як і нормативно-правовий акт, він має юридичну силу, носить державно-владний обов'язковий характер.

Одночасно правозастосовний акт відрізняється від нормативно-правового акта за низкою зазначених вище ознак: приймається на основі нормативно-правового акта; персоніфікований; поширює норму права на конкретний випадок (одноразовий); містить у собі обов'язок підкоритися – виконати сформульоване у справі рішення.

Правозастосовний акт, як правило, забезпечує виникнення і розвиток правовідносин у конкретній ситуації. Без таких юридичних фактів не може реалізуватися конкретна правова норма.

Як і нормативно-правовий, правозастосовний акт може виходити від тих самих органів і посадових осіб – Президента, Кабінету Міністрів, міністерств і відомств України, органів місцевого самоврядування. Наприклад, Верховна Рада України встановлює нове почесне звання “Заслужений діяч юстиції” – це нормативно-правовий акт. Через три дні видається Указ Президента України про присвоєння конкретній особі цього звання. Це акт застосування норм права. Він індивідуальний. Та сама правова форма може бути наповнена різним змістом. Із зазначених двох форм права – закону і указу – лише закон має нормативний характер.

Однак у форму указів Президента України можуть убиратися як нормативно-правові акти, так і індивідуальні розпорядження – залежно від змісту (див. про укази Президента України в главі “Державні органи влади України”).

Отже, правозастосовна діяльність на сучасному етапі розвитку демократичної держави має визначальне значення для розбудови демократії, верховенства права та захисту прав людини.

Використана література

1. Зуев Л.Б. Правоприменение : его механизм, понятие. – (Тезисы докладов Межреспуб. научн.-практич. конференции. “Проблемы обеспечения законности в механизме правоприменения”). – Волгоград, 1990.
2. Коментар до Конституції України. – К., 1996. – 376 с.
3. Котюк В.О. Теорія права : курс лекцій : навчальний посібник для юридичних факультетів вузів. – К.: Вентурі, 1996.
4. Рісний М. Дискусійні проблеми теорії правозастосувального розсуду : матеріали X регіональної науково-практичної конференції [“Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні”], (Львів, 5-6 лютого 2004 року). – Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2004. – С. 38-42.
5. Сурилов А.В. Теория государства и права : учебное пособие. – К.-Одесса: “Высшая школа”, 1989.
6. Юсупов В.А. Правоприменительная деятельность органов управления. – М., 1999. – 261 с.
7. Юридична енциклопедія : в 6 т. – Т. 2. ; редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: “Укр. енцикл.”, 1999. – 744 с.

~~~~~ * * * ~~~~~